

ÉRTÉKEINK ÖSSZEÜTKÖZÉSE ÉS RENDJE

1. Több ízben kellett elhunyt ismerőseim, barátaim személyes holmijait rendeznem, felszámolnom. Nemegyszer elgondolkoztam, hogy kedves és érett emberek hogyan őrizhettek meg, sőt mi több, hogyan gyűjthettek éveken keresztül annyi – szerintem – felesleges holmit. Nem volt idejük, erejük kidobni a kacatokat? Megfeledkeztek arról, hogy mi húzódott meg íróasztaluk, szobájuk sarkában? Egyes esetekben azonban kétségtelennek tűnt, hogy számukra értéket jelentett az, amit én haszontalannak gondolok.

Egy használt repülőjegynek, megfakult fényképnek, félig leégett gertyának önmagában szinte semmi értéke sincs, még eladni sem lehet. Barátomnak vagy nekem mégis sokat jelenthet: benső világunk, élményeink része, emlékeztetője. Értékes a személyi kapcsolatok, alanyi szempontok miatt.

Egy jó karban lévő hatalmas kastélynak, egy nagy darab aranyércnek tárgyi, anyagi értéke van, függetlenül attól, hogy ki lakott benne utoljára, illetve ki találta meg. Valószínű azonban, hogy egy vándor, aki a szomjhalál előtt áll, előnyben részesítene egy pohár vizet.

Abba tehát, hogy valami érték legyen, belejátszik **a dolog tárgyi, valamint a személy igényeit kielégítő tulajdonsága**. Kissé tovább vizsgálva felfedezzük, hogy a dolgoknak szorosan vett anyagi értéke mellett van egy belső, létrendbeli értéke is. A keresztény felfogás szerint mindent Isten alkotott, mindenről megállapítható tehát, hogy jó a maga rendjében. (Vö. Ter 1–3.) S amennyiben jó, annyiban érték is.

A mondottakból láthatjuk már, hogy sokrétű és összetett valósággal állunk szemben, amikor az érték szót és fogalmat használjuk. Éppen ezért van olyan, aki mellőzni is akarja az erkölcsi és a lelki élet terén. Attól tart, hogy így akaratlanul is anyagi, gazdasági kritériumoktól hagyjuk majd vezetettni magunkat még etikai szinten is. Tagadhatatlan, hogy a gazdaságban az érték központi szerepet tölt be. De a szó használata túlmutat eredeti körén, és helyesen szemléltethet egy tágabb, mélyebb valóságot. Így érthetjük meg, hogy Szent Pál nemegyszer használja az örökség, az osztályrész kifejezéseket, hogy megsejtse velünk az Istentől kapott kegyelmi élet gazdagságát. (Vö. Ef 1,14; Kol 3,24; stb.)

Az érték fogalmával kapcsolatban ma egy másik veszély is fenyeget: könnyen "értékrelativizmusnak" leszünk áldozatai. Ugyanis a különböző társadalmi rendszerek majd ezt, majd azt kiáltják ki a legfontosabb értéknek. Úgy tűnhet, hogy végső soron a társadalmi rendszer szabja meg, mi a fontos, sürgős, értékes; és amikor a rendszer megváltozik, az addig elfojtott, elhallgatott érték ragyogó fénybe kerül, a régit pedig megbélyegzik. Gondoljunk például arra, hogy milyen változásokon ment keresztül a szabadság, a szeretet, illetve az "imperializmus elleni küzdelem fontossága" az utolsó 2–3 évben. Ugyanakkor a gondolkozó embert éppen ez a relativitás és változás készíti arra, hogy keresse a valóban végső értéket és a megfelelő értékrendet, amely nélkül sem ő maga, sem a társadalom nem találhat szilárd támpontokat. Az erkölcsi jó és az evvel kapcsolatos erkölcsi értékek megalapozásánál tapasztalható nehézségeknek kihívást kell jelenteniök a komoly ember számára, nem pedig az "úgyis mindegy" letargiáját.

Van, aki attól tart, hogy egyes értékek kiemelése, az értékrendszer kidolgozása az ellenkező dolgok, illetve felfogások (a "nem-értékek") elnyomásához, üldözéséhez vezethet. Félő – hallhatjuk a megjegyzést –, hogy az értékrendszer fontosságának hangsúlyozása "értéktirannizmust" szül. Kétségtelen, hogy ez a veszély is fennállhat. Elég utalnunk az Európában jelentkező nemzetiségi konfliktusokra: a saját nemzetiségükben rejlő értékek védelmére meg akarják semmisíteni a többi nemzetiséget. Tagadhatatlan azonban, hogy éppen a helyes értelemben vett pluralista társadalomban nincs helye az értéktirannizmusnak. A szóban forgó értékek alapjait kell feltárni, ezekre rámutatni, és ezeket megvitatni, nem pedig megsemmisíteni vagy büntetni azokat, akik másképpen gondolkoznak.

2. Általában értéknek tartjuk mindazt, ami jó, gazdagító, fontos, hasznos. Ami ezzel ellentéző, az értéktelen. Lélektani szempontból pedig azt mondhatjuk, hogy érték az, ami kielégít egy emberi szükségletet. Jóllehet ez a **meghatározás** világosnak és egyszerűnek látszik, a gyakorlatban több kérdés merül fel.

Az elsővel akkor találkozunk, amikor fel akarjuk sorolni és pontosan körülhatárolni az emberi szükségleteket. A biológiai szint szükségleteit mindenki elismeri. Az étel, ital, alvás azért fontos, értékes, mert ezek híján életünk kerül veszélybe. De kevés ember – ha egyáltalán valaki – állítja, hogy pusztán azért létezőnk, hogy együnk, igyunk, aludjunk, és hasonló biológiai igényeinket kielégítsük. Gondoljunk csak arra, hogy a nép nyelvén nyomorékok, nyomorultak azok, akik genetikai okokból pusztán ezen a szinten tengetik életüket.

A társadalmi, kulturális szükségletek kielégítése magasabb, emberibb távlatokat nyit meg. A megbecsülés, a szabadság, a szépség és a tudás olyan gazdagsággal tölt el, hogy megszerzésükért képesek vagyunk éhezni, dideregni, küszködve fáradozni.

Az emberiség történelme mutatja azonban azt is, hogy erkölcsi és vallásos téren is vannak létszükségeink. Valaki fontosnak tarthatja egészségét, és ezért rendszeresen táplálkozik, pihen és dolgozik. Néha mégis képes éjt nappallá tenni, hogy bajba jutott embertársán segítsen, bár alig vagy egyáltalán nem is ismeri. Tudja, hogy a másik élete mélyebb érték, mint a dolgok, a tárgyak, mint pillanatnyi egészségi állapotának gondozása vagy kultúrigényeinek kielégítése. Az igazi hősök pedig képesek életüket is feláldozni Istenért és az ő hasonlatosságára teremtett emberért. Emlékezzünk Kolbe Szent Maximilián felejthetetlen gesztusára. Az ember nem egyszer mindent feláldoz, hogy eleget tegyen "transzcendentális", saját magán és társadalmán túlmutató igényeinek. A pusztán evilági létet és célt elismerő embernek is fontos lehet a kultúra, a társadalmi becsületesség. A hívő azonban mindezt egy átfogóbb és alapvetőbb távlatban nézi, mérlegeli: az örök értékek fényét vetíti mindenre.

3. Mindannyian megtapasztalhattuk már, hogy igen gyakran több igényünk jelentkezik egyszerre, és mindegyik elvárja, hogy kielégítsük. Egyszerű példa erre, amikor este fáradtan érünk haza, szeretnénk mindjárt lefeküdni, de barátunk telefonál, és hív, menjünk együtt színházba, mivel egy remek darabot játszanak. Néha könnyű a megoldás: a darab még egy hétig műsoron marad, holnapután este mindketten ráérünk, tehát elhagyhatjuk a darab megnézését. De ha éppen ma este játszik utoljára? Értékeink ütköznek. Fontos az alvás, de fontos a kulturális élmény barátaink társaságában is; mindkettő jó, mindkettő érték.

Emberi természetünk velejárója, hogy **értékeink ütközhetnek egymással**. Száz és ezer inger hat ránk, és kínálja fel magát igényeink kielégítésére. S ezek mind a mieink, emberi természetünkhöz tartoznak, belőle fakadnak, ezért valamilyen szempontból jók. A dolgok, benyomások hívogatnak, csábítanak, mivel valamilyen "jóság", érték csillan fel bennük.

Egyszersmind azonban látjuk azt is, hogy kielégítésük ellentétben áll Isten, illetve az emberek szeretetével, s ezáltal – legalábbis az adott körülmények között – mégsem igazán, teljesen értékek: kielégítetlenül hagyják transzcendentális igényünket, sőt egyenesen ellentétben állhatnak vele. Ekkor beszélünk kísértésről. Krisztus, mivel valóságos ember volt, szintén megtapasztalta az értékeknek ezt az összeütközését. Tudta, hogy mennyire

fontos a kenyér az éhezőknek. Ezreket táplált a pusztában, "nehogy kidőljenek az úton" (Mt 15,32). Az utolsó ítéletnél ez lesz az egyik szempont, amely szerint elbírálja majd életünket: adtunk-e kenyeret az éhezőknek? (Mt 25,31–46) Mégsem változtatta kenyérré a követ, amikor megéhezett a negyvennapos böjt után. Szeme előtt lebegett, hogy "nemcsak kenyérral él az ember, hanem minden tanítással is, amely az Isten szájából származik" (Mt 4,4).

Szent Pál szintén tanúskodik arról, hogy küzdenie kellett a különböző oldalról jelentkező értékek között. A belső harc oly erősnek tűnt neki, hogy szinte érezte belső szétesettségét, személye egységének hiányát. Egyes vonzásokat jónak, másokat rossznak ítél. De ez utóbbiak is csak azért hatnak rá, mivel valamilyen jó csillog bennük, bár annak is tudatában van, hogy ezek nem egyeztethetők össze az igazi javakkal. S ez a küzdelem mutatkozik galatai híveinél is. (Vö. Gal 5,17; Róm 7,19–20.)

4. Az ember nem készen, nem teljesen kifejlődve születik bele a világba; nem járja végig életútját kérdésfeltevések nélkül, automatikus gépiességgel. Célokot keres és ismer fel, eszközöket választ ki, határoz meg, és alkalmazkodó következetességgel igyekszik a mindennapok forgatagában építeni boldogságát. Az értékek területén ez azt jelenti, hogy **értékrendet kell felállítania** magának. Mivel értékei több szinten és több területen jelentkeznek, csak akkor képes megőrizni belső egységét, ha rendet teremt közöttük, nemcsak fel-, hanem be is sorolja őket.

Jóllehet minden ember valamiképpen tudatában van ennek a feladatának, sokan mégis csak többé-kevésbé valósítják meg. Innét érthető, hogy haboznak vagy kellemetlenül érzik magukat, ha valaki felteszi nekik a kérdést, hogy mit is tekintenek végső és legfontosabb értéknek életükben. Legtöbbször két-három dolgot is említenek. Van, aki kiemeli, hogy számára igen fontos a családja, de az is, hogy legyen elég pénze, és hogy békességben élhessen. A másik a változatosságot hangsúlyozza: nem szereti a monoton életstílust; emellett igen fontosnak tartja, hogy hosszú legyen az élete, és szeretetét megoszthassa valakivel. Ha sürgetjük, hogy mégis nevezzen meg egy végső, alapvető értéket, nemigen talál egy állandó, végleges pontot, vagy ha mond is valamit, érezni, hogy inkább csak odavet egy szót, amelyet nem gondolt át, és amelyet nem áll első helyen életében, amelyhez nem viszonyulnak a többi "jó és fontos" dolgok. Hiányzik egy értékrend életében.

Századunk első felében a filozófusok erősen kutatták, hogyan lehet kidolgozni (Eduard Spranger nyomán) egy értékrendszeret. Egy hatlépcsős skála kristályosodott ki. Legalulra az anyagi értékeket tették. Ezután követ-

keztek a vitális (életre vonatkozó), majd az esztétikai, a tudományos, az etikai és végül a vallási értékek. Gordon W. Allport és Vernom pszichológusok ennek az elgondolásnak alapján tesztet dolgoztak ki. Mindegyik területre több kérdés vonatkozott. Aszerint, hogy a válaszok egyik vagy másik területre összpontosultak, meg lehetett állapítani, hogy mi áll a vizsgált személy értékrendszerének középpontjában, utolsó helyen vagy közbeeső szinten. Ez az eljárás segíthet abban, hogy az ember tudatosítsa értékrendszerét.

Krisztus többet kíván tőlünk. Elvárja, hogy a keresztyény kifejezetten is megtalálja a legnagyobb kincset, az igazgyöngyöt: az Isten országát (Mt 13,44–46), amelyért képes legyen mindent eladni. Vagyis legnagyobb értéke az Isten és az emberek szeretete; ez vezesse többi döntéseiben, napi életében. Minden egyéb ebben a megvilágításban kapja meg a saját értékét, sőt válják esetleg "értéktelessé".

A keresztyény számára a miatyánk fejezheti ki konkrétan a legfőbb értéket és az ebből fakadó értékrend fontosabb pontjait. Elsőnek Istenre mint Atyára irányítja tekintetünket. Ezért keressük és fogadjuk el az ő akaratát. Utána jönnek: a mindennapi kenyér – testi és lelki értelemben; az irgalmas megbocsátás – mint az embertársi szeretet kulcs helyzete; a kísértésekkel szembeni tudatos és okos óvatosság – hiszen a világban oly sok hamis érték kínálgatja magát; és a rossz elleni küzdelem – amely rosszat csak az Isten kegyelmével, erejével képes az ember legyőzni. – A keresztyény értékrendet tárja elénk a hegyi beszéd is (Mt 5–6). A nyolc boldogság igazi "alternatíva" a pusztán emberi okoskodásból eredő értékrendszerrel szemben. Az ószövetségi elgondolást pedig a szeretet és az Istenbe vetett bizalom radikális gyakorlása múlja felül.

5. Értékrendünkkel kapcsolatban felmerül az a kérdés is, hogyan **fejleszthetjük, tökéletesíthetjük** azt. Bár néhány sorban nem adhatunk erre kimerítő feleletet, hasznos lehet pár szempontra rámutatni.

Tanulmányunk elején már utaltunk arra, hogy személyes, érzelmi élményeinknek jelentős része lehet abban, hogy valamit értékesnek tartunk. Vessünk tehát egy pillantást arra, hogy mi a szerepe emberi képességeinknek: értelmünknek, akaratunknak, ösztöneinknek és érzelmeinknek értékrendünk kialakításában.

Nem hozhatunk igazán emberi ítéletet – értékítéletet sem – eszünk használata nélkül. Az értelem fontos szerepet tölt be, amikor kutatjuk a létrendet, és benne az egyes dolgok – beleértve saját magunk – helyét és rendeltetését. Gondolkodva, vizsgálódva felfedezhetjük a dolgok termé-

szetét, kisebb vagy nagyobb jelentőségét, értékét; eszünk megállapíthatja, hogy ez vagy az a dolog, tanítás igenis jó nekem. A krisztusi igazság elfogadásához, a hithez is elengedhetetlen eszünk használata. Értelmünk vizsgálja a világot, amelyben élünk, és amelyben felfedezzük Isten nyomait, működését, szavát. Sokszor pont ennek az ismeretnek a hiánya miatt nem jutnak el még ma sem milliók Krisztus követésére.

Ugyanakkor mindannyian keservesen tapasztalhattuk már, hogy bár megvolt bennünk a helyes ismeret, mégsem követtük. Tudtuk, mit tanít Krisztus, mégis bálványoknak szolgáltunk. Néha valami arra készítetett, hogy magyarázgassuk magunknak és esetleg másoknak is: erre vagy arra az esetre tulajdonképpen nem is vonatkozik az Úr tanítása, parancsa. Máskor ösztönös igényeink törtek fel olyan elemi erővel, hogy a távolabb fekvő, túlvilági boldogság ígéretéből szinte semmi erő nem áradt ki jelen helyzetünkre. Pedig akkor éppen ezt a melegséget igényeltük. Ehhez hasonló az eset, amikor látjuk ugyan, hogy szép és jó, amit Krisztus adhat nekünk, de akkor le kell mondanunk eddigi biztonságunkról, megszokott kapcsolatainkról. Úgy döntünk tehát, hogy jobb ma egy veréb, mint holnap egy tüzök.

Ilyenkor ösztönös és érzelmi elemek merültek fel bennünk. Ezek tették "értékesebbé", vagy legalábbis tüntették fel értékesebbnek azt, ami önmagában por és hamu Krisztushoz, a tőle ígért boldogsághoz viszonyítva. Ilyen esetekben láthatjuk, hogy nem elég a pusztán racionális ismeret a helyes értékrend kialakításához. Értékké ugyanis általában válik valami, hogy kielégíti igényeinket. A fenti példák pedig pont azt mutatják, hogy ösztöneink követése, a meleg kapcsolatok mindenekfeletti ápolása eleget tesz ugyan egyes igényeinknek, bár nem emberi teljességünket magában foglaló összes igényeinknek és nem is a legnemesebbeknek.

Amikor és amennyiben kielégül valamelyik szükségletünk, megelégedést, "boldogságot" érzünk; pozitív érzelem tölt el. Amikor és amennyiben pedig nem elégül ki szükségletünk, nyugtalanságot, csalódottságot, bosszút, negatív töltésű reakciót tapasztalunk. Érzelmek különböző szinteken helyezkednek el, aszerint, hogy szükségleteink a biológiai, társadalmi vagy transzcendentális szinten jelentkeznek. Másrészt abban, hogy valami pozitív vagy negatív érzélemmel töltsön el, nagy szerepet játszik elvárásunk. Ez pedig főleg megelőző tapasztalatainkra épít.

A gyermekkori tapasztalatoknak azért olyan nagy a jelentősége életünkben, mivel mintegy megalapozzák elvárásainkat. Ezenfelül ösztönös szükségleteinkre vonatkoznak: a biológiai szintet és a társadalmi szintet érintik. Fizikai létfenntartásunkra, társadalmi kapcsolatainkra össz-

pontosulnak. Természetesen a racionális felismeréseknek is nagy a súlya az elvárásoknál, főleg a felnőttkorban. Hiszen értelmünk bizonyos fokig még biológiai és társadalmi igényeink értékét is felméri. Ezért fontos az, hogy a cselekvések után az értelem "kiértékelje", megvizsgálja, hogy helyes-e a megelégedettség, illetve elégedetlenség, amely ezekkel a szükségletekkel kapcsolatban felmerült. Azaz megfelelt-e teljes, értelmes és transzcendentális mivoltunknak, rendeltetésünknek is.

Mi a szerepe ebben a folyamatban akaratunknak? Ezt leginkább ahhoz az autóvezetőhöz hasonlíthatjuk, aki olyan kocsit vezet, amelyikben gáz is és benzin is lehet üzemanyag. Ezekben a kocsikban a benzint rendszerint indításra használják, de hosszabb távolságra is lehet menni vele. Mind az ilyen típusú kocsiban, mind pedig az egyetlen üzemanyagot használó autókban a vezető szinte nem fejt ki erőt azért, hogy a kocsi menjen. Az energiát a gáz vagy a benzin szolgáltatja. A vezető "csak" váltja a sebességet, megszabja, hogy melyik üzemanyaggal és milyen irányba menjen a kocsi, lábával könnyed nyomást gyakorol a pedálra, stb. Mégis a vezető a döntő tényező, jóllehet nem ő a motor.

Hasonlóképpen képzelhetjük el az akarat szerepét, többi képességeinkhez való viszonyát értékrendünk kiépítésében, a jóra, illetve rosszra irányuló döntésekben. Csak ne felejtjük, hogy hasonlatról van szó. Mert az embernél szorososan véve nem az akarat, hanem az akaratnak és az értelemnek a segítségével maga a személy szabja meg, hogy milyen cél után menjen, mit válasszon, mit is tartson jónak, értékesnek. Akaratunk, ahogy már Aquinói Szent Tamás is mondotta, diplomatikusan felhasználja a bennünk levő különböző szintű energiaforrásokat, és segítségükkel irányítja életünket, teremti meg az egységet értékeink között.

A biológiai, társadalmi és transzcendentális szükségletek (energiaszintek) ugyanis mindig jelen vannak, és bizonyos fokig működnek is. Az ember az autótól eltérően "keverheti" őket, és főleg megszabhatja, hogy melyik játsza a főszerepet életében, egyes esetekben, és milyen viszonyban álljon a két másikkal szemben. Mindenesetre az emberben az "üzemanyag megválasztása", a "sebességváltás", az "irányítás" stb. sokkal bonyolultabb, s ugyanakkor sokkal egységesebben összefüggő, mint az autónál.

A hasonlat segíthet abban, hogy világosabban láthassuk, hogy értékrendünk kialakításába, fejlesztésébe vagy változtatásába tulajdonképpen belejátszik minden emberi képességünk. Befolyást gyakorolnak eddigi tapasztalataink és elvárásaink. De múltunk mégsem abszolút úr vagy kényúr

fölöttünk. Akaratunk legfőbb munkatársa értelmünk. Segítségével egyre újabb értékeket ismerhetünk fel, új utak és lehetőségek nyílnak számunkra.

6. Befejezésül levonhatunk néhány gyakorlati megállapítást.

Ha keresztyén értékrendünket fejleszteni akarjuk, egyre inkább ismerünk kell a krisztusi örömhír szépségét, teljességét. A Szentírás elmélkedő olvasása, a szentek életének tanulmányozása, komoly lelkiismereti könyvek ismerete nélkül nemigen fedezhetjük fel a kinyilatkoztatás szépségét, igazi értékét. Aki pusztán a vasárnapi prédikációkra szorítkozik, ne csodálkozzék, ha megmarad a lelki élet gyerekes, ösztönös síkján. Valamiképpen érzi, hogy Isten van, Krisztus jó, és szent dolgokat hirdet nekünk; de nem valószínű, hogy az ő személye és a teljes Szentháromság élete legfőbb értékévé válik.

Szent Pál intése: "nem azt teszitek, amit szeretnétek" (Gal 5,17) emlékeztessen bennünket arra, hogy nem elég a jót ismerni, látni; érzelmeinkkel és akaratunkkal is magunkévá kell tenni, és mindenekelőtt Isten kegyelmében bízni. Érzelmi életünk, megelégedettségünk, illetve elégedetlenségünk, aggodalmaink erősen befolyásolhatnak abban, hogy az értelmünknek felkínált értékekkel szemben mintegy eleve kedvező beállítást tanúsítsunk-e, vagy sem. A régi szónokok és lelkivezetők jól tudták ezt az igazságot; ezért törekedtek hallgatóik érzelmi életét megfelelő rezgés-számra hangolni. Példák, megrázó események, gyermekkori élményeink felidézése (édesanyánk szeretete, édesapánk erősítő, biztató keze . . .) nyitották meg a szíveket az igazság befogadására. Mekkora különbséget jelent az is, ha a reményről tavaszi napsütésben, a természet ölen elmélkedünk, vagy ha egy áporodott szagú szobában, amikor csak úgy szakad az eső.

Főként emberi kapcsolataink (társadalmi szintű) igényeinek kielégítése lehet döntő Istenhez vezető értékeink erősítésében. Aki megtapasztalja, hogy a pap, a hitoktató, a szülő, az a személy, aki valami módon az Istent akarja közelebb hozni hozzá, valóban elfogadja őt, annak könnyebb lesz elhinnie, hogy Isten is feltétel nélkül szereti. Pozitívan élte meg az emberi kapcsolatot, érték lett számára a találkozás az Istent képviselő személlyel, s ez vetíti ki fényét az Istenhez való viszonyára is. Nem lesz már egy messze levő "valaki" vagy "valami", hanem a Krisztusban minket végtelenül szerető Atya, aki Fiával együtt ma is árasztja ránk Szentlelkét, szeretetét.

Saját, egyéni lelkiéletünkben szintén fontos, hogy imáink, elmélkedéseink elején és közben is engedjük, hogy pozitív érzelmek juthassanak a

felszínre. Ezek támogatásával nyerünk erőt, hogy szembe nézhessünk árnyoldalainkkal is. Ez nem jelent érzélgést imáinkban. Csak legyünk annak tudatában, hogy egyrészt testünk és lelkünk, egész mivoltunk egységének kell részt vennie az imában. A belső csend, az elcsitulás az ima elején a helyes értelemben vett "megelégedettség" jele és kifejezője lehet. Egyéb szükségleteink most nem zavarnak, bizonyos fokig "leépültek" és "kielégültek", tehát transzcendentális szükségleteink készen állnak az Istennel való találkozásra. Másrészt a lélektan megtanít arra, hogy akkor tudunk igazán szeretni, ha megélgjük: szeretnek minket. Ezt az Istentől felénk áradó szeretetet kell tehát táplálni magunkban, ha viszonzni akarjuk.

Éhes gyomorral nem lehet filozofálni. Csak akkor fordulhatunk nyugodtan társadalmi és transzcendentális szükségleteink kielégítése felé, ha a biológiai szint megkapta a nélkülözhetetlen anyagot. Másrészt értelmi és társadalmi értékeink erősítése csökkentheti ösztönös igényeink követelődését. A felsőbb szintek elégedettsége pótolhat bizonyos hiányokat biológiai szinten. Ellenkezőleg is áll: Hiába akarja a kocsit hirtelen megállítani az, aki több mint száz kilométeres sebességgel száguld csúszós, jeges úton. Ha rálép a fékre, szinte biztosan az árokba fordul. Hasonlóképpen jár el az, aki felajzotta ösztöneit, és most erkölcsi vagy vallásos értékeivel akar parancsolni nekik. Előbb csökkenteni kell a sebességet, és ügyelni arra, hogy kanyargós az út!

Loyolai Szent Ignác mély pszichológiai érzéket árul el, amikor azt tanítja, hogy lelki szárazság és nyugtalanság esetén ne változtassunk elhatározásainkon, életpályánkon, ne hozzunk fontos, életbe vágó döntéseket. Bár Istenre akarjuk irányítani tekintetünket, és vele is maradunk, hiányzik ebben az állapotban a lelki "megelégedettség", a lelki "nyugalom", a pozitív érzelmek. Ezek nélkül pedig nemigen vagyunk képesek valóban helyesen értékelni feladatainkat. Haladjunk tehát tovább a megkezdett úton. Amikor visszajött a napsütés, akkor vizsgáljuk meg, hogy mit kíván az Isten tőlünk. Érzelmek pozitív (de nem túlfűtött!) beállítottsága tükröződik lelkünk nyugalomában. Ez egyik biztosítéka annak, hogy az objektív jót, értéket keressük, felismerjük és kövessük.